

2000 кремневих предметів, головним образом нуклеусів, отщепів і пластинок. Готові зброї зустрічені в незначительній кількості. Характер знахідок молочної патини дозволяє відносити їх до верхнього палеоліту. Два предмети нагадують мезолітичні зброї.

В. І. НЕПРИНА, І. О. ПІСЛАРІЙ

Неолітичні пам'ятки поблизу Полтави

Протягом 1962—1966 р. І. О. Післарій провадив обстеження відомих та розшуку нових археологічних пам'яток в околицях Полтави. Оглянуто територію між Ворсклою, Коломаком та Свинківкою, де виявлено понад 15 місцезнаходжень епохи бронзи і дві неолітичні стоянки. Здобуто нові матеріали на поселеннях з Білої Гори та поблизу с. Макухівка, які були відкриті ще в 1925—1926 рр.¹

Всі досліджені об'єкти становлять значний інтерес, бо зосереджені на межі Степу і Лісостепу — території, недостатньо вивченої. Крім того, неолітичні пам'ятки, розташовані на дюнах лівобережних приток Дніпра — Орелі, Ворсклі, Пслі, відзначаються дуже зруйнованими культурними шарами, тому навіть побіжні спостереження за умовами їх залягання мають значення. Для цієї території досі було невідомо стратиграфічне співвідношення різних типів неолітичної кераміки — гребінцевої, гребінцево-накольчастої, ямково-гребінцевої. Матеріали, зібрані І. О. Післарієм, дещо пояснюють цю проблему.

Біла Гора — урочище на лівому березі Коломаку, напроти Полтави. Поселення займало північно-західну частину мисоподібного виступу борової тераси, звідки й походять матеріали, зібрані М. Я. Рудинським, — крем'яні вироби та уламки посуду. Вони були зосереджені на площі, що мала форму чотирикутника. В центральній частині цього скупчення траплявся тільки кремій, а на східному та південно-західному краях — розбиті посудини. Знахідки Рудинського не збереглися до нашого часу і відомі лише за його публікацією виробничого інвентаря цього місцезнаходження.

І. О. Післарій, який обстежив пам'ятку в середині 60-х років, виявив залишки культурного шару в стінці влаштованого тут кар'єру. За допомогою зачистки у двох місцях визначена така стратиграфія: під шаром нанесеного вітром піску (потужністю до 1 м) залягав шар похованого гумусованого ґрунту (потужністю до 0,3 м) з залишками культури багатовапнякової кераміки доби бронзи; в підґрунті, світліше забарвленому, містились залишки неолітичної доби (потужністю до 0,25 м).

Перша зачистка дала виключно ямкову кераміку, вістря на стрілу, уламок прясла і кілька відщепів кременю. Під час другої зачистки в неолітичному шарі виявлено багато мікролітів (рис. 1, 1), пластинок, скребків, олівцеподібних нуклеусів та уламків посуду з гребінцевим орнаментом. Крім того, на поверхні зібрано численні речі з кременю та кварциту, уламки посуду.

За останні роки пам'ятка на Білій Горі повністю зруйнована кар'єром. Серед крем'яних виробів є правильно грановані пластини (рис. 1, б), скребки на видовжених відщепках з дугоподібним робочим краєм (рис. 1, 2), іноді кулястої або овальної форми, з ретушшю. Ножі

¹ М. Я. Рудинський. Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища р. Ворскла. Станція в ур. Біла Гора під Полтавою. К., 1926.

виготовлені з невеликих пластин, по краях ретушовані (рис. 1, 7). Трикутне вістря стріли має виїмку в основі.

За технологічними ознаками кераміка може бути поділена на дві групи. I групу становлять уламки тонкостінного посуду, виготовленого з глини, що має домішку піску; внутрішня, а іноді зовнішня поверхня їх згладжена дрібнозубчастим штампом. II група — це уламки більш

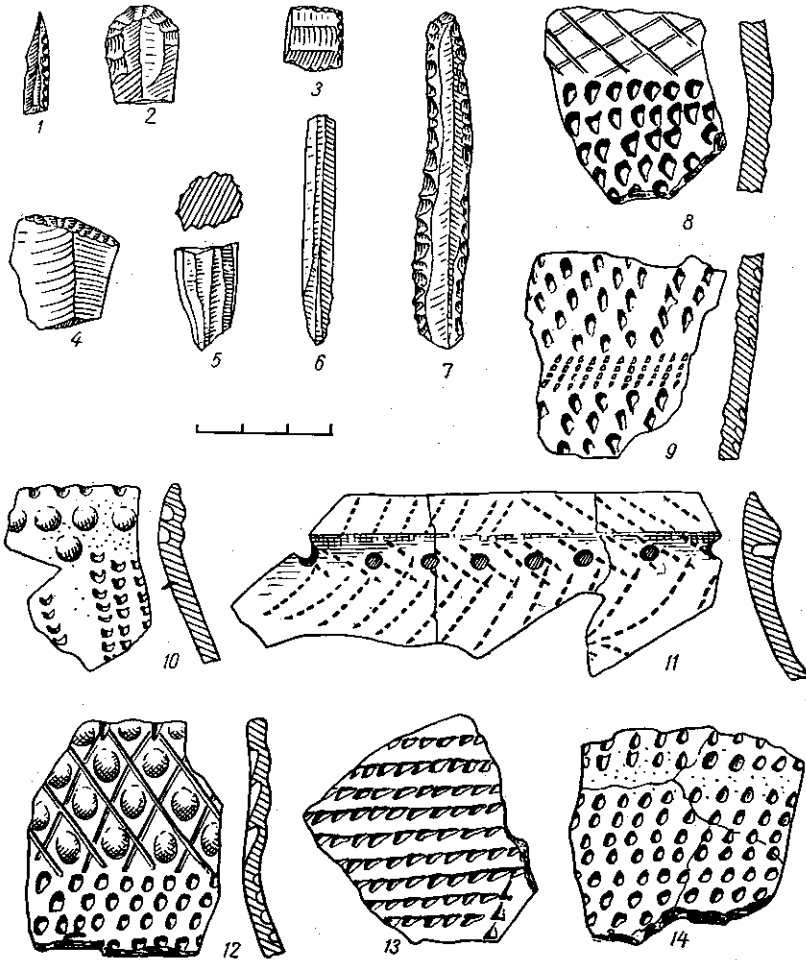

Рис. 1. Крем'яні знаряддя та уламки посуду з неолітичних поселень в околицях м. Полтави:

1, 2, 6, 7, 10—12 — Біла Гора, 3—5, 13, 14 — Макухівка, 8 — Марки, 9 — Червона Гора (Рудня).

товстостінних посудин, в глині — рослинна домішка, поверхні згладжені до легкого блиску. Для I групи властивий ямковий і перлинний орнамент та відбитки лопаточки, нанесені у «відступаючій» манері; для II — відбитки зубчастого штампа, розташовані горизонтальними рядами або «ялинкою» (рис. 1, 11). Зріз вінець іноді гофрований. Окреме залягання обох груп кераміки свідчить, очевидно, про їх різночасне існування і належність до різних культур.

Рудня. За 500 м на схід від Білої Гори, на видувах борової тераси, в ур. Рудня (або Червона Гора) М. Я. Рудинський зазначив ще одну неолітичну стоянку². Проте матеріали його колекції не збереглися.

² М. Я. Рудинський. Вказ. праця, стор. 5.

У 60-х роках І. О. Післарій зібрав тут численні уламки посуду з частково зруйнованого шару. Іноді керамічні фрагменти лежали скупченнями. Площа поширення знахідок — понад 60 м². За останній час ця стоянка також зруйнована кар'єром.

В одному місці був знайдений роздавлений горщик, який вдалося реставрувати. Він мав невелике, плоске, трохи увігнуте дно і злегка відігнуті назовні вінця. В глині — домішки піску й трави, поверхня добре зглажена до легкого блиску. Орнамент складається з відбитків зубчастого штампа та «відступаючої» лопаточки, він займає всю зовнішню поверхню горщика, зріз вінець і дно. Трапились також уламки прикрашеного ямково-гребінцевим орнаментом тонкостінного посуду, з домішкою піску в глині (рис. 1, 9).

Посуд цього місцезнаходження подібний до кераміки Білої Гори. Крем'яних виробів тут не знайдено, проте виявлено керамічний матеріал, типологічно пізніший за неолітичний, аналогії якому є в комплексі Лисої Гори під Лубнами, середньому шарі Михайлівки³.

Макухівка. Поселення розташоване за 750 м на північ від Білої Гори, на південній околиці с. Макухівка Полтавського р-ну. Цю пам'ятку відкрив М. Я. Рудинський у 1925 р. на високій дюні в заплаві р. Коломаку, І. О. Післарій тут заклав шурф у північно-західній частині дюни. У шурфі простежено таку стратиграфію: під надувним шаром піску залягав шар похованого ґрунту (потужністю до 0,4 м), а нижче — жовтий пісок (до 0,5 м), підстелений білим річковим піском. У верхній частині похованого ґрунту знайдені уламки посуду з багатоваликовим орнаментом. Неолітичні залишки трапились в основі цього шару, а також у жовтому піску. В північно-західному кутку шурфа було простежено частину ями, викопаної від рівня основи похованого ґрунту. На її дні знайдені уламки однієї посудини, яка мала рослину домішку в глині та орнамент у вигляді відбитків гребінця, прогладжених ліній, ямок на згині шийки й наколів. Навколо ями в шарі жовтого піску була велика кількість крем'яних виробів: пластинок (іноді з обробленими краями), відщепів і уламків посуду.

В цілому кераміка Макухівської стоянки належить до двох технологічних груп (як і на Білій та Червоній Горі). Кількісно переважають фрагменти тонкостінних посудин з домішкою піску в глині, орнаментованих дрібними неглибокими ямками, які густо вкривають всю поверхню (рис. 1, 14). Іноді вони нанесені у «відступаючій» манері. Гребінцевий штамп разом з ямковим орнаментом трапляється рідко.

Посуд II групи виготовлений з глини, в якій є домішки піску й трави, і прикрашений головним чином відбитками гребінця, зрідка — «відступаючими» наколами (рис. 1, 13).

Крем'яні вироби мають мікролітичний характер. Переважають ножевидні пластинки і скребки, причому останні виготовлені з пластин або відщепів видовжених пропорцій. Порівняно багато геометричних вкладишів-трапецій (рис. 1, 3), є різці, проколки. Крем'яні вироби в шурфі були знайдені разом з керамікою обох груп. Можливо, що матеріали стоянки відображають злиття різнокультурних явищ.

Марки. В 1963 р. навколо хутора Марки поблизу с. Вакулинці Полтавського р-ну, на лівому березі Ворскли, І. О. Післарій відкрив неолітичну стоянку. Вона розташована на піщаному розораному підвищенні серед заплави. На площі близько 1 га траплялися уламки неолітичного посуду, який належить до двох технологічних груп. I групу становлять уламки товстостінних горшків з великою кількістю домішки трави у глині. Посудини орнаментовані гребінцевим штампом та наколами у

³ Собрание Скаржинской.— Труды VIII АС, т. IV. М., 1897, табл. XXVIII—XXX; О. Ф. Лагодовська, О. Г. Шапошникова, М. Л. Макаревич. Михайлівське поселення. К., 1962, стор. 80—94.

«відступаючій» манері; II група — це тонкостінний посуд з домішкою піску в глині, з ямково-гребінцевим орнаментом. Один уламок орнаментовано тонкими прокресленими лініями, які утворюють ромби, і рядами ямок, зроблених лопаточками із заокругленим кінцем (рис. 1, 8). Матеріал в цілому дуже близький до знахідок Макухівської стоянки.

Аналіз матеріалів з чотирьох описаних місцезнаходжень дає змогу стверджувати, що в околицях Полтави в неолітичний час існували поселення двох типів. Більш давні мають мікролітичний виробничий інвентар та гребінцеву кераміку з рослинною домішкою у глині, аналогії яким знаходимо в пам'ятках раннього етапу дніпро-донецької культури, наприклад Бондариха, Устя Осколу II (нижній шар), датованих V тисячоліттям до н. е.⁴ Більш пізні — поселення з ямково-гребінцевою та накольчастою керамікою, близькі до пізньонеолітичних пам'яток Сіверського Дінця, Хорола, Орелі першої половини IV тисячоліття до н. е.⁵

Різночасне існування обох цих груп обґрунтовується стратиграфічними спостереженнями на поселенні Устя Осколу II, а також результатами досліджень І. О. Післарія на Білій Горі. Можливо, дещо пізніші пам'ятки типу Макухівської стоянки показують, що місцева дніпро-донецька культура асимілювалася культурою з накольчастою керамікою. Остання має східне, донське походження, як свідчать матеріали В. П. Левенка та А. Т. Синюка з Середнього та Верхнього Дону.

Ямково-гребінцева кераміка вказаних місцезнаходжень відзначається тонкостінністю, домішкою дрібного піску, жовто-червонуватим кольором. Ямковий орнамент густо вкриває всю поверхню посудин і часто нанесений у «відступаючій» манері, як і накольчастий; гребінцевий штамп разом з ямковим і накольчастим трапляється рідко, натомість звичайна деталь — перлини в кілька рядів навколо вінець. Ямково-гребінцева кераміка цього району порівняно з посудом Подесення яскраво демонструє свої типологічні особливості. Проте тут немає посудин із рослинною домішкою у глині, звичайною для виробів на поселеннях Десни та Сейму. Наявність дрібного піску в кераміці ворсклянських стоянок властива місцевій глині. Для посуду Десни та Сейму характерною є домішка крупнозернистого кварцевого піску. Серед інших технологічних особливостей слід зазначити дуже обмежену кількість випадків гребінцевого згладжування поверхні посудин (в Подесенні це трапляється часто), особливу тонкостінність (до 2—3 мм) і жовто-червонуватий колір.

Виробничий інвентар місцезнаходжень в цілому характеризується дрібними формами знарядь праці порівняно із знахідками на поселеннях Десни та Сейму, а також меншою різноманітністю типів. Це пояснюється дещо відмінними природно-географічними умовами існування племен на Ворсклі та Подесенні, а також відсутністю у перших місцевих родовищ крем'яної сировини.

Такі особливості виробничого інвентаря і кераміки свідчать, по-перше, про існування територіального поділу між групами племен з ямково-гребінцевою керамікою в межах України і, по-друге, про їх хронологічну належність до раннього етапу неоліту цього типу.

---

⁴ Д. Я. Телегін. Неолітична стоянка в урочищі Бондариха.— Археологія, т. IX. К., 1954, стор. 158—167; його ж. Раскопки неолитических стоянок в устье р. Оскола.— МИА, № 79. М., 1960, стор. 182—184; його ж. Дніпро-донецька культура. К., 1968, стор. 198, 199.

⁵ Д. Я. Телегін. Раскопки неолитических стоянок..., стор. 178—182, 184—187; В. И. Неприна. Неолитические памятники низовьев Хорола.— АИУ, 1967. К., 1968, стор. 41—46; И. Ф. Ковалева. Неолитические поселения южного Левобережья Днепра. Тезисы. Днепропетровск, 1966, стор. 57—60.

Неолитические памятники близ Полтавы

Резюме

В окрестностях Полтавы на левом берегу р. Ворсклы И. А. Писларий обследовал четыре неолитических местонахождения в урочищах Белая Гора, Красная Гора (Рудня) и возле сел Макуховка и Марки.

Как оказалось, материалы перечисленных стоянок отражают историческое развитие этих районов в V—IV тысячелетии до н. э. Более ранние стоянки относятся к раннему этапу днепро-донецкой культуры, более поздние — к смешанной поздне-неолитической культуре первой половины IV тысячелетия до н. э., то есть поздней днепро-донецкой, которая под влиянием проникшей с Верхнего и Среднего Дона культуры с накольчатой керамикой перерождалась в ямочно-гребенчатую.

О. В. БОДЯНСЬКИЙ

Скіфське поховання поблизу Запоріжжя

Навесні 1963 р. у селищі Придніпровка під час земляних робіт було розкопано зруйноване скіфське поховання. Воно розташоване за 40 м на північний схід від кургану, що залишився на місці забудованого нині курганного могильника. Можливо, поховання мало невеликий насип, пізніше зруйнований оранкою. Невідомо, однак, чи було воно однією з окремих могил, чи належало до безкурганного скіфського некрополя.

Під час дослідження, проведеного автором, на глибині 1,2 м, виявлено яму прямокутної форми розмірами 1,95×0,75 м, орієнтовану з деякими зміщеннями із заходу на схід. Права частина кістяка збереглася *in situ*, тому вдалося встановити, що небіжчик лежав випростаний, головою на захід, з руками, витягнутими вздовж тулуба. За черепом знайдено перехрестя від меча. У лівій частині грудної клітки між ребрами був встромлений один наконечник стріли, а другий глибоко застряв у тазовій кістці.

Поховання частково пограбоване ще в давнину, збереглися лише деякі речі. За словами місцевих жителів, ліворуч від руки та стегна лежали залишки меча з олов'яним наконечником від піхов, кам'яний брусок та вістря стріл.

Меч мав двосічне лезо (ширина 3,5, товщина 0,8 см), прямокутне в розрізі залізне руків'я (2,8 і 0,9 см). У центрі відламаного від меча перехрестя є сліди заклепки (рис. 1, 1). Наконечник піхов олов'яний, литий, видовжено-напівовальної форми. Розміри його 9,3×4,8×1,8 см. На лицевій стороні — рельєфні зображення козерога з великими ребристими рогами, закинутими назад, і лося, який стоїть на них. Гіллясті роги останнього переходять у спіраль, що облямовує край піхов. З однієї сторони внизу наконечник піхов наскрізь протертий від тривалого користування (рис. 1, 2—5).

Інша знахідка — прямокутної форми брусок з сіро-зеленуватого дрібнозернистого пісковика (розміри 10,9×2,5×1,5 см). Поверхня бруска ретельно відшліфована, з одного краю просвердлено отвір (рис. 2, 1).

Сім наконечників стріл знайдено біля меча. Стріли трилопатеві, з довгою втулкою і здебільшого широкі в основі. Розміри від 2,4×0,9 до